

Тема 4 Педагогічна техніка вчителя фізичної культури

Мета вивчення теми: засвоїти складові педагогічної техніки вчителя фізичної культури.

План

1. Складники педагогічної техніки вчителя фізичної культури.
2. Внутрішня техніка вчителя.
3. Зовнішня техніка вчителя.
4. Мовлення вчителя як засіб педагогічної праці.
5. Функції мовлення у взаємодії з учнями.

 Перелік ключових термінів і понять: педагогічна техніка, внутрішня техніка, зовнішня техніка, вербальні і невербальні засоби, функції мовлення.

Теоретичні відомості

1. Складники педагогічної техніки вчителя фізичної культури

Макаренко А.С. стверджував, що для нього, в його практиці, та й для решти вчителів стали вирішальними такі «дрібниці»: як стояти, як сидіти, як підвестися зі стільця, з-за столу, як підвищити голос, посміхнутися, як подивитися. Він неодноразово наголошував на необхідності для вчителя володіти прийомами організації власної поведінки і впливу на учня. Він увів для позначення цього явища поняття «педагогічна техніка», яке має нагадувати педагогові про необхідність дбати не лише про сутність нашої діяльності, а й про форму вияву своїх намірів, свого духовного потенціалу.

Педагогічна техніка – це вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу. Це володіння комплексом прийомів, які дають вчителю можливість глибше, яскравіше, талановитіше виявити свою позицію і досягти успіхів у педагогічній діяльності.

Були встановлені типові помилки педагогічної техніки вчителів-початківців. У поставі багатьох вчителів-початківців привертає увагу сутулість, опущена голова, безпомічні рухи руками. Основний недолік у голосі – монотонність, безбарвність мовлення, нечітка дикція, невміння знайти оптимальний варіант гнучкості. Усі ці помилки заважають педагогові ефективно взаємодіяти з учнями. Вони свідчать про необхідність удосконалення педагогічної техніки.

Поняття педагогічна техніка містить *дві групи компонентів*.

Перша група пов'язана з умінням педагога керувати своєю поведінкою:

- техніка володіння своїм організмом (міміка, пантоміміка);
- керування емоціями, настроєм для зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття;

- опанування умінням соціальної перцепції (технічне керування увагою, увагою);
- техніка мовлення (керування диханням, дикцією, гучністю, темпом мовлення).

Друга група пов'язана з умінням вплинути на особистість і колектив:

- техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням;
- техніка навіювання (полягає в тому, щоб опосередковано нав'язати іншій особі будь-яку думку, яка пізніше викликає реакцію, що відповідає звичці цієї особи).

Важливими складовими педагогічної техніки є:

- мистецтво одягатися з урахуванням особливостей професійної діяльності;
- володіти своїм тілом: уміння ходити, сидіти, стояти;
- володіння мімікою, жестами;
- сформованість мовленнєвої культури: правильне професійне дихання, чітка дикція, належні темп і ритм, логічна побудова висловлювань тощо;
- вироблення оптимального стилю в навчально-виховній діяльності;
- уміння вправно й доцільно здійснювати окремі дидактичні операції (користуватися технічними й наочними засобами навчання, ставити питання, слухати відповіді, оцінювати діяльність учнів тощо);
- здатність керувати своїм психічним станом і станом учнів (дихання, напруження м'язів, емоції, увага, ува, спостережливість).

Розрізняють внутрішню і зовнішню техніку вчителя відповідно до мети й використання. Складові першої й другої груп педагогічної техніки спрямовані на організацію внутрішнього самопочуття, або на вміння це почуття адекватно виявляти зовні.

Внутрішня техніка – внутрішнє переживання особистості, психологічне налаштування вчителя на майбутню діяльність через вплив на розум, волю й почуття.

Зовнішня техніка – втілення внутрішнього переживання особистості вчителя в його тілесній природі: міміці, голосі, жестах, мовленні, пластиці.

2. Внутрішня техніка вчителя

Важливим елементом педагогічної техніки вчителя є здатність володіти собою, керувати самопочуттям, тобто внутрішня техніка.

Самопочуття педагога не є особистою справою, бо його настрій відбивається на учнях, на колегах, і на батьках. Кожне слово вчителя не тільки несе інформацію, а й передає ставлення до неї.

Досягти оптимального внутрішнього стану в педагогічній діяльності важко, бо сама вона емоційно напружена, «це робота серця, нервів, це буквально щоденна і щогодинна витрата величезних душевних сил. Наша праця – це повсякчасна зміна ситуацій, що викликає то посилене збудження, то гальмування» (В.О.Сухомлинський «100 порад учителям»).

Учитель повинен уміти зберігати роботоздатність, володіти ситуаціями для забезпечення успіху в діяльності і збереженні свого здоров'я. Для цього важливо працювати над виробленням такого синтезу *якостей і властивостей особистості*, які дозволять впевнено, без зайвого емоційного напруження здійснювати професійну діяльність:

- педагогічний оптимізм;
- впевненість у собі, відсутність страху перед дітьми;
- уміння володіти собою, відсутність емоційного напруження;
- наявність вольових якостей (цілеспрямованості, самовладання, рішучості).

Усі ці якості характеризують психологічну стійкість у професійній діяльності. В її основі – позитивне емоційне ставлення до себе, учнів, учительської праці. Саме позитивні емоції активізують і надихають учителя, надають йому впевненості, сповнюють його почуттями радості, позитивно впливають на стосунки з дітьми, батьками, колегами. Негативні емоції гальмують активність, дезорганізують поведінку й діяльність. Натомість, негативні емоції викликають тривогу, страх, підозру.

Здатність володіти собою є показником діяльності вчителя – майстра. Саме ця здатність дозволяє йому бути витриманим і наполегливим у здійсненні педагогічних задумів, у ситуаціях конфліктної взаємодії, підтримує роботоздатність протягом тривалого часу. Не випадково В.О. Сухомлинський називав працю вчителя «роботою серця і нервів». Емоційна стабільність є індивідуально-типологічною характеристикою особистості, і, безумовно, притаманна всім людям. Однак у роботі вчителя емоційна стабільність є тією якістю, без якої неможливе успішне виконання своїх функцій. Розглядаючи здатність вчителя до керування самопочуттям у межах традиційних понять майстерності, слід зазначити, що здатність керувати собою є елементом педагогічної техніки. Психологічне налаштування педагога, його вміння грати, «гальмувати свої неприємності», створювати загальну мажорну атмосферу, на думку А.С. Макаренка, є джерелом доброзичливості в дитячому колективі, готовності до діяльності та подолання труднощів у вирішенні колективних завдань.

До *засобів* керування психічним станом передусім відносять **бібліотерапію** – засіб керування психічним станом людини шляхом читання художньої літератури.

Музикотерапія – засіб керування психічним станом людини за допомогою музики.

Цілеспрямовано й позитивно вчіться мислити. Не припускайте, щоб вами оволодівали неприємні думки, а відтак і негативні емоції.

Підкріплюйте свої зусилля різноманітними засобами, ними можуть бути музичні записи.

Мудрість – уміти радіти дрібницям. Не треба очікувати лише на зустріч з великим щастям. Варто тішитися і з приємних дрібниць довкола – сонця, що знову виглянуло після дощу.

Працетерапія – засіб керування психічним станом людини за допомогою включення в активну трудову діяльність.

Імітаційна гра – активний метод самокерування психічним станом, який полягає у програванні суб'єктом ролі такої людини, якою б йому хотілося бути.

У системі засобів керування психічним станом особливе місце посідає **аутогенне тренування**. Це спеціальні вправи, спрямовані на формування у людини навичок свідомого впливу на різні функції організму – навичок самонавіювання.

Самонавіювання – це навіювання собі певних думок і пов'язаних із ними станів. Із самонавіюванням різної сили і глибини люди стискаються на кожному кроці: подолання страху перед перешкодою, почуття невпевненості, наприклад, під час спортивних змагань, боротьба зі сторонніми бажаннями, які заважають працювати, – усе це повною мірою результат самонавіювання. Не слід виголошувати великих монологів, а кожен фразу повторювати кілька разів. Систематично тренуючись, можна виробити навичку психологічної саморегуляції і через самонавіювання сформувати в собі бажані риси характеру. Техніка самонавіювання ґрунтується на аутогенному тренуванні, яке містить словесні вказівки. Ці словесні формули вчитель може промовляти «про себе» або вголос вранці чи ввечері, по дорозі на роботу, під час робочого дня, перед важкою бесідою. Та найкраще навіювання здійснюється на фоні загального розслаблення і психічного спокою.

Самонавіювання пов'язане з величезною концентрацією психічних процесів (уваги, уяви, мислення, пам'яті) на об'єкті діяльності.

Поради вчителю щодо запобігання роздратованості:

- *умійте відволікатися від турбот на певний час* (намагайтеся позбутися гнітючих думок; у жодному разі не передавайте свій настрій людям, котрі поруч з вами, і свої похмурі думки. Не перетворюйте свою неприємність на світову проблему);

- *іноді потрібно й поступитися* (бійтеся бути примхливим; прислухайтеся до думки опонента і поважайте її);

- *не можна бути досконалим абсолютно у всьому* (не думайте, що ви гірші за інших, бо це спричиняє хворобливі переживання; старайтесь відмінно виконувати основну свою роботу і те, до чого справді маєте покликання);

- *не висувайте надмірних вимог* (не критикуйте інших і не намагайтеся їх перевиховувати; сприймайте людей такими, якими вони є, – і одного чудового дня ви зробите відкриття, що оточення «перевиховалося» і цілком задовольняє вас);

- *не впадайте в гнів* (привчайте себе до паузи перед можливим спалахом гніву і намагайтеся осмислити ситуацію, перейшовши на інший вид діяльності);

- *не залишайтеся на самоті зі своїми неприємностями* (розповісти – означає зробити величезне полегшення, але своєю чергою треба бути готовим уважно вислухати і чужу сповідь).

Сухомлинський В.О. надавав особливого значення вихованню душевної рівноваги. Він вважав неприпустимими у діяльності вчителя роздратованість, неврівноваженість, цінував уміння бути оптимістом, доброзичливість, гумор.

Доведено, що майже всі школярі відчують настрій вчителя, і на більшість із них цей настрій впливає позитивно, якщо настрій вчителя гарний, або негативно, якщо настрій поганий. Коли вчитель у гарному настрої, учні легше переносять невдачі, легше засвоюють складні вправи, урок не здається в'ялим, діти менше втомлюються. Якщо у вчителя поганий настрій, то в учнів все падає з рук, вони втрачають і віру в себе, й інтерес до уроку. Недаремно А.С.Макаренко надавав великого значення тому, щоб у колективі завжди панував бадьорий і життєрадісний настрій.

Учитель повинен вміти грати, постійно мати гарний настрій, володіти почуттям гумору та займатись аутогенним тренуванням, а також дбати про своє здоров'я, про свою нервову систему, як дбає співак про свій голос, а піаніст – про руки. Потрібно лише мати віру в можливість реалізації свого задуму і бажання отримувати задоволення від праці.

3. Зовнішня техніка вчителя

Елементами зовнішньої техніки вчителя є вербальні (мовні) й невербальні засоби.

Вербальна комунікація – комплекс навичок у мовленнєвому диханні, голосоутворенні, дикції, що дозволяє донести до учня все багатство змісту слова.

Психологи стверджують, що особливе значення у спілкуванні належить невербальній комунікації. Вони засвідчують, що невербальні засоби, зокрема жест, можуть мати більшу вагу в спілкуванні, ніж слово. Установлено, що словесне спілкування в бесіді займає менш ніж 35%, а понад 65% інформації передається за допомогою невербальних засобів спілкування.

Невербальна комунікація – це безсловесне спілкування вчителя з опорою на засоби пантоміміки, контакт очей, міжособистісний простір тощо.

До засобів невербальної комунікації належать:

- мова тіла;
- міжособистісний простір;
- часові характеристики спілкування.

Мова тіла. Культура зовнішнього вигляду педагога – не просто особиста справа, а обов'язкова професійна вимога. Уміння ефективно репрезентувати себе в спілкуванні з учнями, впливати на них позитивною енергетикою свого погляду, посмішки, жесту, заражати привабливістю своєї особистості, – усе це свідчить про майстерність спілкування вчителя.

Привабливість образу вчителя здатна полонити учнів, підкорити своєму впливу. У результаті цього зникають певні проблеми дисципліни на уроці, вдається уникнути непорозумінь і конфліктів у шкільному житті. Учні хочуть спілкуватися з учителем із приємною зовнішністю.

Зовнішній вигляд педагога – його одяг, очі, міміка, рухи, – усе має свою мову. Саме за допомогою міміки і пантоміміки вчитель транспортує учням і

своє ставлення до них, і міру захопленості предметом, який викладає, і особливості емоційного стану, самопочуття, і рівень своєї культури взагалі.

Макаренко А.С. з притаманною йому пристрасною твердив, що вчитель повинен бути привабливим, і на власному досвіді довів велику мудрість цього висновку. Не маючи краси природної, він володів магичною силою впливу на своїх вихованців, колишніх правопорушників, яких полонили його погляд, голос, постать, манера спілкування.

Пантоміміка – це виражальні рухи всього тіла або окремої його частини, пластика тіла. Пантомімічний образ учителя – його візуальний портрет, який створюється поглядом, посмішкою, пластичністю і темпоритмом рухів, його красою і гармонійністю. Зверніть увагу на вчителя, який натхненно пояснює урок. Як органічно злито в нього рухи голови, шиї, рук! А Станіславський підкреслював: «Руки висловлюють думку».

Чому з таким задоволенням люди плескають у долоні? Та тому, що це вираження захоплення та захвату. А з точки зору нашого предмета – це плюсова іннервація центральної нервової системи, тобто це для нас емоційне піднесення, посмішка, радість. Ці всі почуття демонструють діти. Після вдало виконаної справи вони плещуть у долоні, а це такий сильний стимулятор, який варто включити до комплексу загальнорозвивальних вправ.

Жодна, навіть найідеальніша постава, не може зробити людину красивою, якщо їй бракує вміння триматися, підтягнутості, зібраності. Гарна, виразна постава педагога передає внутрішню гідність. Пряма хода, зібраність свідчать про впевненість педагога у своїх силах, водночас згорбленість, опущена голова, млявість рук – про внутрішню слабкість людини, невпевненість у собі. Гарна постава від природи – рідкість. Найчастіше – це результат заняття спортом, виконання спеціальних вправ, застосування окремих прийомів.

Учитель має виробити манеру правильно стояти перед учнями на уроці (ноги на ширині 12-15 см, одна нога трохи висунута вперед). Усі рухи і пози повинні вирізнятися витонченістю і простотою. Естетика пози не терпить поганих звичок: похитування вперед-назад, тупцювання, манера тримати руки за спиною, крутіння в руках сторонніх предметів, почухування голови, тертя носу, тримання себе за вухо.

Слід звернути увагу на ходу, адже вона також несе інформацію про стан людини, її здоров'я, настрій. Прикро, коли молодий учитель ступає, як стара квочка людина, а симпатична тендітна вчителька – як солдат. Треба виробляти у себе «летючу» ходу, гарну поставу. Правильна постава, розпрямлені плечі, красива, добре підігнана спортивна форма свідчать про розвиненість в учителя фізичної культури почуття власної гідності, впевненості у своїх фізичних і духовних силах. І навпаки, сутулість, опущене підборіддя, метушливість або скутість рухів, недбалість в одязі викликає в учнів негативне ставлення до вчителя, призводить до зниження його авторитету.

Міміка – виражальні рухи м'язів обличчя. Нерідко вираз обличчя і погляд впливають на учнів сильніше, ніж слова, тому обличчя має не лише виражати, а й приховувати певні почуття. Обличчям і жестами варто

показувати тільки те, що стосується справи. Це сприятиме ефективності навчально-виховного процесу.

Губи та лоб перші реагують та сигналізують про стомленість організму взагалі. Зціплені в «шнурок» губи та напружений лоб – перші ознаки того, що людина втомлена. Саме в цих місцях, швидше ніж будь-де, з'являються зморшки. Як цьому запобігти? Учений Мікулін писав, що обличчя так само «просить зарядки». А робиться це так: перед дзеркалом вранці і ввечері спробуйте зробити декілька різних гримас протягом 2-3 хвилин, потім «подмухайте», і ця частина обличчя «розслабиться». Піднімайте брівні дуги вгору і вниз – і важкість у лобній ділянці мине. Потріть вуха. Суть – не забувати робити протилежний рух тому, який був спочатку. Чому в лицьовій частині товщає підборіддя? Бо не вистачає руху, який би з силою відкривав рота.

Широкий діапазон почуттів виражає **посмішка**, що свідчить про духовне здоров'я і моральну силу особистості.

Важливі виразники почуття – **брови**. Підведені брови вказують на подив, зсунуті – зосередженість, нерухомі – спокій, байдужість, у русі – захопленість.

Найвиразнішими на обличчі людини є **очі**: «Порожні очі – дзеркало порожньої душі» (Станіславський).

Контакт очей (візуальний контакт) – погляд співрозмовників, фіксований один на одному, що означає зацікавленість партнером і зосередженість на тому, про що він говорить.

Дослідники з'ясували, що розмовляючи, люди дивляться один на одного в середньому 35-50% часу, протягом якого відбувається розмова. Погляд зазвичай спрямований на очі співрозмовника і затримується на них 5-7 секунд.

Запам'ятаймо: візуальний контакт з учнями має відбуватися постійно. І найбільше він потрібний для того, щоб учні відчували доброзичливе ставлення, підтримку, любов. Не звертайтеся до стін, вікон, стелі. Візуальний контакт є особливо важливим у моменти, коли вчитель слухає учня.

У педагогічній діяльності візуальний контакт виконує таку важливу функцію, як емоційне живлення, тобто відкритий, доброзичливий погляд учителя в очі дитини потрібен не лише для встановлення контакту, а й для задоволення емоційних потреб учня. І в навчанні, і в позаурочний час вихованці мають відчувати не лише суворий контроль з боку педагога, а й ласкавий погляд дорослого, що додасть впевненості в собі, у своїх силах. Візуальний контакт є технікою, яку потрібно свідомо розвивати.

Очі відпочивають, коли дивляться в далечінь, адже більшість роботи вони виконують на близькій відстані.

Учитель фізичної культури працює **горлом**. Для нього є кілька простих вправ, щоб уникнути перенапруження. Піднімайте декілька разів кадик вгору-вниз – і ваш голос весь день буде свіжий та дзвінкий. Зранку щось неголосно проспівайте. Як сказав один мудрець, повідом Всесвітові, що ти його любиш, не сердися ні на кого, і обов'язково часто-часто посміхайся (плюсова іннервація кори головного мозку).

Міжособистісний простір – відстань між тими, хто спілкується, що є ознакою характеру взаємодії.

Спеціалісти відзначають 5 видів дистанції, на якій можуть знаходитися партнери по спілкуванню:

- дистанція до 45 см – інтимна (батьки, діти, закохані);
- дистанція 45-120 см – персональна (друзі, однодумці);
- дистанція 120-200 см – соціальна (приятелі, колеги по роботі);
- дистанція 200-400 см – формальна (керівник, діловий партнер, з класом на початку уроку);
- дистанція 400-700 см – публічна (лектор за кафедрою).

Більша відстань не дає можливостей чітко сприймати міміку, жести і рухи тулуба, – понад 12 м. Це призводить до появи бар'єрів у спілкуванні.

Зміна дистанції – прийом привертання уваги під час уроку. Скорочення дистанції збільшить силу впливу.

Часові характеристики – час спілкування, запізнення, затримка дій.

Як досягти зовнішньої виразності?

1. Навчитися диференціювати й адекватно інтерпретувати невербальну поведінку інших людей, розвивати вміння «читати обличчя», розуміти мову тіла, часу, простору при спілкуванні.

2. Прагнути розширити особистий діапазон різних засобів шляхом тренувальних вправ (розвиток постави, ходи, міміки, візуального контакту, організація простору) і самоконтролю зовнішньої техніки.

3. Домагатися того, щоб використання зовнішньої техніки відбувалося органічно з внутрішнім переживанням, як логічне продовження педагогічного завдання, думки й почуття вчителя. Він повинен виявляти зовні зміст задуму, педагогічної дії, знявши «м'язові затиски», скутість, щоб внутрішнє тепло думки і почуття благородно сяяло в його погляді, міміці, слові.

4. Мовлення вчителя як засіб педагогічної праці

Складовою педагогічної майстерності вчителя є його **мовлення**.

Мова педагога повинна бути докладною, ясною, образною і водночас – конкретною і змістовною. Володіння мовою – це велике мистецтво. Техніку мови педагога можна посилювати за допомогою правильного дихання, поставленого голосу, дикції та ритміки. Класичним прикладом цього є досвід А.С.Макаренка. Усім відомі його слова: «Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «йди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, у поставі й у голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує того, що треба».

Мовлення – це інструмент професійної діяльності педагога, за допомогою якого можна вирішувати різні педагогічні завдання:

- зробити складну тему уроку цікавою, а процес її вивчення – привабливим;
- створити щире атмосферу спілкування в класі, встановити контакт з учнями досягти взаємопорозуміння з ними;

- сформував в учнів відчуття емоційної захищеності, вселити віру в себе;
- описати словесно рухові дії, пояснити учням будову рухів, способи їх виконання, механізм впливу на здоров'я.

Мовлення вчителя повинно бути не тільки образним, а й правильним з граматичної, фонетичної і синтаксичної точок зору.

Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоствердження особистості. Воно реалізується у двох різновидах: монолог і діалог.

Форми цього мовлення різноманітні. Найпоширенішою є розповідь, шкільна лекція, коментар, пояснення (правил, законів), розгорнуті оцінки судження (мотивація оцінки знань, поведінки, позаурочної діяльності школярів). Діалогічне мовлення вчителя широко представлене в різних бесідах з учнями, що будується у вигляді запитань і відповідей.

Аналізуючи мовлення вчителя, нерідко використовують вислів «комунікативна поведінка». Комунікативна поведінка вчителя оцінюється відповідно до того, що і як він говорить, які в нього жести, рухи, вираз обличчя, який підтекст мають його слова, на яку реакцію учнів розраховані. Учні несуть в собі настрій, враження від зустрічі з педагогом, пам'ять про його погляд, інтонацію, тональність мовлення, спосіб реагувати на поведінку вихованців.

Мовлення вчителя може по-різному впливати на учня. Значною мірою це залежить від комунікативних якостей, зокрема такого важливого показника, як **виразність**.

Виразність досягається підбором потрібних слів, а також активним використанням основних компонентів виразності усної, дикції.

Залежно від ситуації вчитель повинен використовувати всі багатства тональності, а не вимовляти монологи безпристрасним голосом. Вчитель, що володіє при подачі команд інтонацією і тональністю, може за допомогою слова регулювати ступінь фізичних зусиль (наприклад, команда, що подається бадьорим голосом, викличе у відповідь яскраву реакцію учнів). На сюжетних уроках учитель, змінюючи інтонацію, сприяє формуванню адекватних уявлень і зорових образів, відповідних сюжету. Тональність може бути використана для підкреслення змісту вправ. Особливо важливо міняти інтонацію при подачі команд. Якщо команда подається байдужим голосом, причому попередня і виконувана – в одній тональності, то і дії учнів будуть млявими, недбалими. Якщо ж після протяжно поданої попередньої команди через певну паузу пролунає виконавча команда, вимовлена енергійно, владно, той учні виконують її негайно, чітко і правильно. Тон мови вчителя має бути спокійним, упевненим, владним. Небажаний, особливо в старших класах, повчальний, менторський тон зазвичай відштовхує учнів від вчителя.

Аналіз шкільної програми дає змогу переконатися в цьому. Так, на жаль, ще можна спостерігати приклади безбарвного, монотонного мовлення. Воно не викликає в учнів емоційного ставлення до того, про що або про кого говорить учитель, не збуджує їхньої думки.

Учитель повинен розповідати так, щоб учні бачили те, що бачить він, відчули те, що відчуває він, коли говорить. Мета вчителя – допомогти учням не тільки зрозуміти, а й побачити, відчути те, про що йдеться.

Майстерність виразної педагогічної розповіді полягає в умінні збуджувати в учнів реальні життєві відчуття, активізувати діяльність уяви, пам'яті. Розповідаючи, вчитель не просто пояснює, інформує, а ніби перекладає суху мову наукових понять емоційною мовою чуттєвих образів.

Педагогічна ефективність мовлення вчителя залежить переважно від рівня володіння мовою, уміння здійснювати правильний вибір мовних засобів. Педагогічна ефективність комунікативної поведінки вчителя залежить, насамперед, від того, який стиль спілкування з учнями взагалі притаманний учителеві.

У вчителів, чий стиль спілкування з учнями ґрунтується на дружньому ставленні до них, комунікативна поведінка завжди спрямована на встановлення особистісного і пізнавального контакту, запобігання негативним реакціям або зняттю їх, створення ситуації «ми» – ситуації спільних роздумів і переживань. Мовлення такого вчителя особистісно забарвлене, інтонаційно виразне, щире й безпосереднє.

Комунікативна поведінка вчителів, орієнтованих на авторитарні засоби спілкування, здебільшого створює для учнів психологічні та естетичні бар'єри в стосунках з педагогами. Мовлення таких педагогів зазвичай невиразне, сухе, позначене інтонаціями байдужості або залякування.

Рівень майстерності мовленнєвої діяльності вчителя визначається рівнем культури його мовлення і спрямування його комунікативної поведінки.

5. Функції мовлення у взаємодії з учнями

Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені, насамперед, *функціями*, які воно виконує в педагогічній діяльності.

Головними є:

- **комунікативна** – встановлення і регуляція стосунків між учителем і учнями, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів;
- **психологічна** – створення умов для забезпечення психологічної свободи учня, вияву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціальних затисків, які заважають цьому;
- **пізнавальна** – забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань;
- **організаційна** – забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів.

Комунікативна функція – це одна з провідних функцій мовлення педагога, її мета – допомогти вчителю встановити взаємодію зі своїми вихованцями, побудувати виховання і навчання на засадах співробітництва і співтворчості. Найважливіше для розвитку гуманістичних відносин між учителем і учням є:

- встановлення особистісного контакту з учнями, орієнтація їх на особистісне включення в комунікацію;

- створення ситуацій діалогу в спілкуванні вчителя з учнями;
- забезпечення активної позиції учнів у взаємодії з педагогом;
- створення атмосфери взаємоповаги, довіри.

Звернімося до шкільної практики:

Привітання. Наприклад: «Здрастуйте, діти!», «Добрий день, діти!», «Добрий день, дорогі п'ятикласники (хлопчики і дівчата!)».

З особливою обережністю слід молодому вчителю вживати звертання «діти», оскільки п'ятикласники не вважають себе дітьми, що цілком зрозуміло: вони провчилися вже 4 роки в школі.

Відрекомендування. Наприклад: «Мене звати...Я викладатиму у вас фізичну культуру», «Давайте познайомимося: мене звати...А зараз відкрийте ваші щоденники і запишіть моє прізвище, ім'я та по батькові. Я тільки-но, цього року, закінчив (закінчила) університет, та сподіваюсь, що ви мене не підведете...».

Привітання з новим навчальним роком та побажання. Краще знайти свої слова, спробувати заговорити з дітьми відразу по-своєму, Наприклад: «Вітаю вас: ось ви і подорослішали на рік, починаєте вчитися в середніх класах»; «Вітаю вас із переходом на вищу сходинку навчання, де вчити вас буде не один, а різні вчителі, і де ви дізнаєтеся багато нового і цікавого...».

Знайомство з класом. Наприклад: «Мені дуже хочеться якнайшвидше з вами познайомитися. Гадаю, що через тиждень я знатиму всі прізвища. А поки що в мене до вас прохання: кожен повинен зробити крок вперед і назвати своє прізвище. Це дозволить краще вас запам'ятати...».

Прохання, вимоги. Їхній тон, характер цілком індивідуальні. Наприклад: «У мене така особливість, діти. Перше – не можу працювати, коли гамірно. Зал великий, вас багато, а я одна. Друге – не люблю робити зауважень, особливо двічі. Третє – люблю ставити гарні оцінки, але, звісно, зароблені».

«Урок фізичної культури дуже цікавий, тому чим уважніше мене слухатимете, тим більше ми навчимося і пограємо в різні рухливі ігри, вивчимо комплекси вправ ранкової гімнастики, розвиватимемо фізичні якості для того, щоб ви були здоровими, красивими і досконало володіли своїм тілом».

«Мені дуже хотілося б, щоб на уроки фізичної культури ми з вами приходили в гарному настрої, бадьорими, щоб наші заняття стали для вас радістю».

Характеристика і завдання предмета. У цьому випадку також важливо не вживати загальних фраз, говорити просто, але захопливо.

«Для чого потрібні уроки фізичної культури? Я гадаю, всім зрозуміло, навіщо. А чи знаєте ви, що означає поняття фізична культура?»

Фізична культура – це частина загальної культури людства, що спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольтових та інтелектуальних здібностей людини для гармонійного формування особистості. Нерідко про людину, котра біжить, граючи, виконує інші вправи, говорять, що вона займається фізичною культурою. Це побутове, спрощене і не зовсім точне вживання цього поняття, правильніше сказати, що людина

займається тими чи іншими фізичними вправами. Заняття фізичними вправами повинні увійти у ваше повсякденне життя. Вони сприятимуть прискореному росту, збільшенню м'язової маси, зміцненню мускулатури, покращенню функцій серцево-судинної системи, обміну речовин, підвищенню опору організму до різних видів захворювання, підвищення розумової та фізичної роботоздатності».

Психологічна функція мовлення вчителя тісно пов'язана з комунікативною, проте має дещо інше завдання. Йдеться, передусім, про ситуації, коли виникає потреба психологічно захистити учня:

- підкреслити повагу до нього як до особистості;
- піднести авторитет;
- зняти страх перед можливою невдачею;
- заохотити в зусиллях досягти успіху.

Мовлення вчителя в цих ситуаціях може бути тим інструментом, за допомогою якого зникає невпевненість учня в собі, ініціюються його активність, творчість, вселяється віра в можливості самореалізації, досягнення позитивних результатів у діяльності.

Виникає думка: як пояснити, як навчити дитину, щоб за кілька уроків дати загальні поняття про оволодіння основними навичками та техніку виконання основних рухів, притаманних тій чи іншій спортивній грі. Бувають випадки, коли учень просто просить дозволу не брати участі в грі.

Наприклад, ситуація, коли учень відчуває невпевненість і навіть страх перед новим завданням, яке здається йому непосильним. Його позиція виражена в репліках: «Я не вмію..!», «Я не знаю...», «У мене не вийде..». Як дати ці ази, щоб він повірив у себе, відкрив цей нескінчений шлях удосконалення та насолоди від уміння керувати м'ячем, а не навпаки?! Що робити з учнями, які слабко координовані? Зацікавити, допомогти повірити в чудесну країну його руху.

Мудрість педагога, його гуманістична позиція виявиться у словах, звертанні до учня: «Це завдання виконується просто, але якщо спочатку ти його не виконаєш, не біда – в цьому немає нічого страшного. Ми спробуємо разом знайти правильний підхід до виконання цієї вправи». Він пропонує допомогу учневі, але робить це м'яко, залишаючи простір для ініціативи.

Напевно, всі знають, що апогеєм гри в баскетбол є кидок м'яча в кошик. Даєш дитині м'яч у руки, вона біжить до щита і так-сяк виконує кидок. Навіть близько не летить, «куди треба». Питаючи в дітей, куди хочуть кидати, виявляється, що уяви не мають куди слід цілитись. «Туди, в кошик», – ось і вся відповідь.

Дітям слід пояснювати, що перед кидком потрібно добре прицілитися в щит, і м'яч «рикошетом» попаде в кошик. Спочатку треба стояти дуже близько коло щита й аналізувати кожен кидок, бо якщо кинути м'яч сильніше, то буде «переліт», а якщо слабше – «недоліт». Так у дітей виробляється «відчуття м'яча». Яка радість, коли після пояснення діти влучають у кошик! Маленьке відкриття для дитини: «Я влучила, влучила!!!». Отже, можна влучати і справа, і зліва.

Діти повинні весь час думати, комбінувати, відкривати щось у собі. Для цього їм потрібен учитель. Трохи навчити, задати напрямок, а далі нехай кожен усе це відкриває у собі, відчує, передумає і, буде ділитися, вчити своїх однокласників. Вічна професія – Вчитель.

Пізнавальна функція. Відомо, що існує безпосередня залежність між комунікативними особливостями мовлення вчителя і характером пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення нового матеріалу. Мовлення вчителя може сприяти тому, що ця діяльність стане активною, цікавою для школяра, а може ускладнити сприймання, зробивши учня пасивним спостерігачем на уроці.

Про значущість цієї функції свідчить такий факт. Матеріал, що його викладає вчитель, нерідко закріплюється надовго в пам'яті учнів саме завдяки особливостям його мовлення: зберігаються емоційне забарвлення голосу вчителя, його інтонації, ритм, характер вимовляння окремих слів. Під час викладу нового матеріалу мовлення вчителя має відповідати педагогічним вимогам: бути логічним, доступним, чітким, переконливим.

Застосовуючи в заключній частині уроку *аутотренінг*, а можна і в підготовчій для «настрою» на активну працю, учитель повинен пояснити учням, що це таке і для чого його використовують. Діти повинні знати, що аутотренінг – це вміння керувати собою в психічному сенсі, можливість збудити себе, заспокоїти, що вкрай необхідно після фізичних навантажень, відпочити за лічені секунди, мобілізуватися.

Викладачі інших предметів часто жаліються, що діти після уроків фізичної культури приходять збуджені і не можуть уважно сприймати навчальний матеріал, через це страждає дисципліна. Щоб учні були в «нормі» щодо емоцій, застосовують аутотренінг. Цю «психологічну азбуку» може застосувати будь-хто з дорослих: вчитель, мати, батько, брат, сестра. Адже вміння керувати собою – це велике мистецтво. Щоб емоційний підйом припинився, потрібно відхилитися від тих занять, що стали причиною підйому, і уявити щось «заспокійливе». У кожного свій сюжет. Діти дуже швидко засвоюють цей матеріал, стають спокійнішими, впевненішими і, найголовніше, добрішими. Адже врівноважена, сильна людина випромінює доброзичливість.

Педагогічна доцільність мовлення вчителя на певному етапі уроку полягає в тому, щоб не тільки передати учням знання, а й сформувати в них емоційно-ціннісне ставлення до знань, збудити потребу керуватися ними в житті, зробити їх основою власних переконань. Учитель повинен створити умови для того, щоб учні змогли осмислити знання як особисту цінність, спонукати їх до роздумів над почутим, збудити емоційні переживання, почуття, які супроводжують процес пізнання нового.

Організаційна функція. Ідеться про роль мовлення вчителя у вирішенні таких завдань уроку, як організація ефективного навчання слухання учнів, забезпечення оптимального темпу пізнавальної діяльності, творчого робочого самопочуття учнів на уроці.

На ефективність пізнавальної діяльності учнів впливає також їхнє самопочуття на уроці, психолого-емоційний стан. Ті, хто почувається

впевнено, спокійно, розкуто, активніші в пізнанні, мають більше можливостей для творчої діяльності. Тому зрозуміла думка сучасних учених про те, як важливо створити на уроці кожному учневі умови для успіху. Велике значення має стиль комунікативної поведінки вчителя. Якщо він будується коректно, з повагою до учня, розуміння його індивідуальності, то краще забезпечується розвиток і навчання, бо дитина відчуває себе особистістю, у діяльності якої зацікавлені вчителі та інші учні.

Протилежну картину маємо тоді, коли мовлення вчителя перенасичене наказами, заборонами, що супроводжуються інтонаціями невдоволення, роздратованості («стій тихо», «помовчи», «закрий рота»). Це призводить не тільки до руйнування стосунків між учителем і учнями, а й до зниження пізнавальної активності школярів, а інколи й інтересу до навчання взагалі. Нерідко учні, знаючи особливості такої мовленнєвої поведінки вчителя, вже не реагують на його зауваження, навіть тоді, коли вони доцільні.

Зневажливе ставлення до виконання функції мовлення може спричинити негативні наслідки в спілкуванні вчителя з учнями.